

A magyar kôris botanikai jellemzése

Bevezetés

Sorozatunk első részében vázlatosan bemutatottuk a magyar („barnarügű”, „lapályi”, „szlavón”, „pannon”) kôris (*Fraxinus angustifolia* subsp. *danubialis*, syn: *F. a.* subsp. *pannonica*) megismerésének viszonylagos történetét. Ebben a cikkben a magyar kôris botanikai jellemzőiről szólnunk, összehasonlítva azokat a magas kôrisével. Már itt utalunk arra, hogy általában egyetlen bélyeg vizsgálata nem elégséges a két faj egyértelmű szétválasztására, mindig több bélyeget célszerű egyszerre elemezni.

Alaktana

Mivel a magas kôris és a magyar kôris morfológiai bélyegei nagyjából hasonlóak vagy megegyeznek, ezért a differenciális jellemzőket részletesen és a két taxont összehasonlítva mutatjuk be. Ezek a hasonló vagy egyező bélyegek játszhattak közre abban, hogy a két taxont hosszú ideig nem különítették el, s csak az utóbbi közel fél évszázadban ismerték fel a magyar kôris elkülönülését.

A magyar kôris termete, habitusa hasonló a magas kôriséhez. Korabeli leírásokból tudjuk, hogy a híres szlavóniai tölgyesekben a magyar kôris, miként a mezei szil is, magasság és átmérő tekintetében vetekedett a szlavón tölgygyel. A „fehérfa”, ahogy faanyaga alapján a magyar kôrist Szlavóniában hívták, a 40 m-es magasságot és az 1,5-2 m-es mellmagassági átmérőt is elérhette. *Kozaracz József* m. kir. főerdész az Erdészeti Lapok 1894. évi kötetében „Egy kôrisfa erdőről” címmel beszámol egy olyan ál-

A keskenylevelű kôris elterjedési területe (világoszöld) és a magyar kôris elterjedési területe (sötétzöld)

lományról, „mely az ember hozzájárulása és beavatkozása nélkül, teljesen a természet erejéből jött létre”. Ez az erdő a Száva árterületén feküdt, s áradás idején évről évre 3-5 hónapon keresztül víz alatt volt. Ennek ellenére az egyedek 12 %-ának mellmagassági átmérőjénél 70-120 cm közötti értéket mértek. Szintén az Erdészeti Lapok számol be 1925-ben egy „óriási méretű közönséges kôris rönkőről”, amelyet Boszniában termeltek ki, s a vasúti feladásánál hossza 11 méter, középmérete 160 centiméter, térfogata 18 köbméter volt. „Habos, virá-

gos” faanyagából 186 800 négyzetméternyi furnért készítettek. Ma hazánk legtermetesebbnek tartott magyar kôrise a Dráva-síkon Besence község határában, a Fekete-vízhez közel a falu várdombi legelőjén található, melynek magassága 32 m, törzskerülete 654 cm.

Különbség fedezhető fel a magas és a magyar kôris kéregalakulásában is. Előbbi kérge sokáig (35-40 éves korig) sima marad, zöldesszürke színű, s néha feketés harántgyűrűket lehet megfigyelni, majd hosszant repedezett vastag, szürke héjkéreg alakul ki nála. Utóbbi kérge hamarabb (25-30 éves korában) kezd repedezni, s a barnásszürke héjkéreg nemcsak hosszanti, hanem keresztirányban is sűrűn repedezik.

A vessző színében is fedezhetünk fel különbséget, a magas kôrisé zöldesszürke, fénytelen, rajta megnyúlt paraszemölcsöket és széles levélripacsot láthatunk. A magyar kôrisnél viszont a vessző sötét- vagy olajzöld, fénylő, a paraszemölcsök pedig kerekdedek és a levélripacs keskeny. Határozott különbség mutatkozik a rüg-(levél-)állásban is. A kôrisekre jellemző keresztben átellenes állás mellett megfigyelhető az ún. hármás álörvös állás is, mikor egy nóduson 3 rüg, ill. 3 levél jelenik meg. Ez a magas kôrisnél rendkívül ritka, a magyar kôrisnél ellenben kimond-

Balra a magyar kôris, jobbra a magas kôris levélkéje

Balra a magyar kôris, jobbra a magas kôris rügje és vesszeje

Magyar kőris szabad állásban

Magános magyar kőris őszi pompában

dottan gyakori jelenség, az egyedek több mint a felénél jelentkezik. (Ez a hármás álörvös állás egy faegyeden belül az alsóbb ágakon gyakoribb, így a fényt jobban tudja hasznosítani a nagyobb levélfelület miatt. Megjegyzendő, hogy más Oleaceae családba tartozó nemzetségeknél is előfordulhat ez a hármás álörvös állás, így megfigyelték az orgona, fagyal és olajfagyal nemzetség fajainál is.) A legpregnánssabb különbség a rügy színében mutatkozik meg, erre figyeltek fel a leghamarabb, s innen származik a „feketerügyű” és a „barnarügyű” kőris elnevezés, ill.

korábbi megkülönböztetésük is. A magas kőris fekete rügypikkelyei alapján határozottan elkülöníthető a magyar kőris sötét kávébarna rügypikkelyeitől. De a csúcsrügyek nagysága és alakja is jó megkülönböztető bélyeg, a magas kőris nagy, gúla alakú csúcsrügye kétszer (-háromszor) akkora, mint a magyar kőris kúpos csúcsrügye.

A leveleket vizsgálva sok, de alapos odafigyelést igénylő differenciális bélyeget találunk. Itt hívjuk fel a figyelmet arra a tényre, hogy a kőrisek fiatalabb egyedeinek levelei lényegesen különböznek a középkorú és az idősebb

egyedek leveleitől. A most következő jellemzés ez utóbbiakra vonatkozik. A magas kőris levelei nagyobbak, 20-30 cm hosszúak és 9-13 levélkéből összetettek, míg a magyar kőrisnél 15-25 cm hosszú és 7-11 levélkéből álló leveleket találunk. A levélké a magas kőrisnél nagyobbak és szélesebbek, mint a magyar kőrisnél, előbbinél a váll lekerekített, a csúcs kihegyesedő, utóbbinál ék alakú, ill. hegyes vagy hosszan kihegyezett. Szabad szemmel is jól lehet látni a levélké szélé fűrészszeltségének különbségeit. A magas kőrisnél a levélke válla is fűrészszeltes, míg a magyar kőrisnél ép, előbbi fajnál a fogak sűrűn állók, előreirányulóak vagy begömbülők, a bemetszések szűkek, számuk jóval több az oldalerekénél. A magyar kőrisnél a levélke szélé gyéren fogazott, a fogak nyúlánkak, szálas és elálló csúcsúak, bemetszéseik öblösen kikerekítettek, számuk ± megegyezik az oldalerek számával. A levélkéket megfordítva a magas kőris esetében a főér mentén többnyire finoman pelyhes szőrzetet találunk, a magyar kőrisnél viszont kopasz a fonák. Látványos a különbség a lombzat őszi színeződésében is. A magas kőris lombja nem színesedik, zölden lehull, míg a magyar kőrisnél sárga vagy ibolyásvörös lombszínben gyönyörködhetünk.

Virágzáskor is érdemes göröcső alá venni kőriseinket, mert a virágzat típu-

1. táblázat – A magas kőris és a magyar kőris főbb elkülönítő bélyegei

Jellemző	Magas kőris (MK)	Magyar kőris (MAK)
Vessző	zöldesszürke, fénytelen, paraszemölcssei megnyúltak, levélripacsa széles	sötétzöld v. olajzöld, fénylő, paraszemölcssei kerekdedek, levélripacsa keskeny
Rügyállás	keresztben átellenes, a hármás álörvös rügyállás nagyon ritka	keresztben átellenes, a hármás álörvös rügyállás nagyon gyakori
Csúcsrügy	nagy, gúla alakú	kisebb, kúpos
Rügypikkely	fekete	sötét kávébarna
Levél	20-30 cm hosszú	15-25 cm hosszú
Levélké száma	9-13/11 db	7-11/9 db
alakja	lándzsás	lándzsás v. keskeny lándzsás
hossza	6-10 cm	5-8 cm
szélessége	1,5-3,5 cm	1-2,5 cm
váll	lekerekített, fűrészszeltes	ék alakú, nem fűrészszeltes
széle	± egyenlőtlenül fűrészszeltes, a fogak sűrűn állók, előreirányulóak, bemetszéseik egyenesek, számuk jóval több az oldalerekénél	gyéren fogazott, a fogak nyúlánkak, szálas és elálló csúcsúak, bemetszéseik öblösen kikerekítettek, számuk ± megegyezik az oldalerekével
csúcsa	kihegyesedő	hegyes v. hosszan kihegyezett
fonák	a főér mentén többnyire finoman pelyhes	kopasz
Őszi lombszín	zöld	sárga v. ibolyásvörös
Virágzat	elálló buga	kissé bókóló, nyúlánk fürt
Termés hossza	30-45 mm	30-52 mm
alakja	a szárny többnyire a közepén a legszélesebb	a szárny többnyire a felső harmadában a legszélesebb
színe	okkersárga v. szürkésbarna	világosbarna

sa egyértelmű, s a határozókönyvekben a legfontosabbnak tartott bélyeg. A magas kőrísnél elálló bugavirágzatot találunk, azaz az alsó oldalágak tovább ágaznak, a magyar kőrísnél kissé bőkölő, nyúlánk fűrtvirágzat jelenik meg, azaz az alsóbb oldalágak sem ágaznak el a virágzatban. (Megjegyzendő, hogy a hármás álörvös állás esetenként a magyar kőrís virágzatában is megfigyelhető.) Ezeket a bélyegeket természetes állapotban is lehet és érdemes vizsgálni!

Kevésbé egyértelmű különbségek vannak magánál a termésnél, bár ennek pontos ismeretére a magkereskedelemben és a csemetetermesztésben nagy szükség lenne. A magyar kőrís valamivel nagyobb lependékei általában felső harmadukban a legszélesebbek, világosbarnák, a magas kőrísnél a lependék szárnya többnyire közepesen a legszélesebb, a termés okkersárga vagy szürkésbarna.

Elterjedése

Az alapfaj, a keskenylevelű kőrís (*F. angustifolia*) tipikus szubmediterrán flóraelem, areája Dél-Európát és Kis-Ázsiát foglalja magában. Alfaja, a magyar kőrís viszont elszakadt az alapfaj elterjedési területétől, önálló, északibb areát mondhat magáénak. A Pannoni-medencén kívül benyomul a Bécsi- és a Morva-medencébe, s megtalálható még a Kárpát-medencén túl a Dunát kísérve Olténiában, Munténiában és Dobruzsában is. Morfológiai különbségein kívül tehát az önálló elterjedési terület is alátámasztja alfaji szinten történő elkülönítését. Tipikus planicien elem, a

déli szarmazásával kapcsolatba hozható hosszú vegetációs időszakot és nagy hőösszeget csak a sík vidékeken kapja meg, már a dombvidékekre sem hatol fel.

Előfordulása

Magyarországi előfordulását illetően a statisztikai adatok nem megbízhatóak, mivel az erdészeti üzemtervekben még most is számos esetben magas kőrisként szerepeltetik. A statisztika csak 6750 ha magyar kőrist tüntet fel, míg a magas kőrís területe 24 670 ha. A valóságtól való legszembetűnőbb eltérést a Nagyalföld adataiban találjuk, magas kőrisként 6810 ha, magyar kőrisként 5280 ha szerepel. Ezek a számadatok is arra utalnak, hogy erdészszakmánk a két kőrís megkülönböztetésében még nem elég konzekvens.

Sík vidékeinken általánosan előfordulónak mondhatjuk, kivételt csak a Szigetköz jelent, ahol – furcsa módon – a magas kőrís helyettesíti a magyar kőrist, utóbbi csak szórványosan jelenik itt meg. Egyéb alföldi területünkön előforduló magas kőrís viszont nagy valószínűséggel bevitt és ültetett eredetű.

Az erdőtársulások közül állományalkotóként jelenik meg a tölgy-kőrís-szilártéri (keményfás) ligeterdőkben, de behatol a fűz-nyár áltéri (puhafás) ligeterdők magasabb térszíneire is, mivel a kocsányos tölgnél jobban elviseli az elöntést. Jellemző kísérő elem az alföldi égerlápokban, ahol a termőhely száradásával (pl. a Duna-Tisza közén) átveheti a mézgas éger szerepét, és állományokat képezhet („kőrislápok”). Elegy-faként fellép még a gyertyános-kocsá-

nyos tölgyesekben, továbbá a zárt homoki tölgyesek mélyebb fekvésű részén és a sziki tölgyesekben is.

Változatossága

A magyar kőrist alfaji rangon hasítják ki a keskenylevelű kőrís (*F. angustifolia*) alakköréből. Rajta kívül megkülönböztetik a subsp. *angustifolia* és a subsp. *oxycarpa* (hegyesfogú kőrís) alfajokat, melyek együttes jellemzői, hogy kis termetű fák, termésük pedig rövid, 2,5-3,5 cm hosszú. Az előző alfaj levélkéi kopaszok, utóbbié a fonák erein molyhosak. A subsp. *angustifolia* a Földközi-tenger medencéjének nyugati részét, a subsp. *oxycarpa* a keleti részét lakja, elterjedésüket éles vonallal azonban nem lehet kettéválasztani.

A magyar kőrís a leveleket és a termést illetően nagy formagazdagságot mutat. *Kárpáti Zoltán* dendrológusunk a levélké száma, alakja, a termés alakja, csavarodottsága, csúcsa alapján 15 formát különböztetett meg, melyek gyakorlati jelentőséggel különösebben nem bírnak.

Kevésbé kutatott, bár erdőművelési szempontból nem elhanyagolható a magas kőrís és a magyar kőrís hibridizálódása. A két faj könnyen kereszteződik, s helyenként gyakoriak a hibridpopulációk. Ilyet lehet megfigyelni a Kisalföld középső sávjában a szigetközi magas kőrís előfordulás és a délről fölnyomuló magyar kőrís előfordulása miatt. De a dombvidékekre leereszkedő magas kőrís egyedek is könnyen kereszteződhetnek a közeli sík vidékek magyar kőrís egyedeivel, például Dél-Dunántúlon figyelhetjük meg ezt az esetet.

Új létesítménnyel gazdagodott az ásoththalmi tanintézmény

Az egyik legnagyobb magyar erdész, Bedő Albert nevét viselő, 122 éves erdészeti oktatási támaszpont ismét épült, szépült. 2005. november 25-én nagyszá-

mú érdeklődő és meghívott jelenlétében az ország első erdésze, *Klemencsics András*, az FVM Erdészeti Főosztály vezetője és *dr. Frank József*, a Csongrád megyei

Közgyűlés elnöke adta át rendeltetésszerű használatra *Andrésiné dr. Ambrus Ildikó* igazgatónőnek, valamint az irányítása alá tartozó pedagógusoknak és a tanítványoknak azt a ragyogó új épületet, amely a keresztségben az Erdészeti Oktatóközpont nevet kaphatta volna.

Amint azt *Klemencsics András* avatóbeszédében is ki-

emelte, az iskola az utóbbi években számos létesítménnyel gazdagodott: 1999-ben új kollégiumot, 2003-ban gépszínt, idén pedig az Erdészeti Oktatóközpont adták át. Valamennyi épület az oktatónvelőmunka színvonalának emelését eredményezte, s az új tanterem-együttes további lehetőségeket nyújt ehhez.

Az épület tetőterének építése tovább folyik, ahol kollégiumi lakrész és közösségi helyiségek kapnak majd helyet.

Zétényi Zoltán

**Jogsegély
szolgálat
Dr. Derzsi Tibor
Telefon: (30) 908 2812**

Területi képviseltek: **Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém, Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye** Dr. Hajdu Frigyes Tel.: 30/950-7396 • **Somogy, Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megye** Takács Attila Tel.: 30/351-3363, **Pest és Nógrád megye** Szabó István Tel.: 30/996-6371 • **Békés és Csongrád megye** Bujdosó Mihály Tel.: 30/326-3131 • **Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye** Balogh Lajos Tel.: 30/950-7392

Természetes **erdővédelem**